

Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramı: Eskişehir Okulları Ölçeğinde Bir Alan Araştırması ¹

M. Selahattin OKUROĞLU

Kocaeli Üniversitesi

İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

Kocaeli

okurogluselo@yahoo.com

Erdal DAĞTAŞ

Anadolu Üniversitesi

İletişim Bilimleri Fakültesi Basın ve Yayın Bölümü

Eskişehir

edagtas@anadolu.edu.tr

Özet

Erken dönemde basını -dolayısıyla medyayı-, okuyucu kitlenin ya da kamusal okuryazarlığın yarattığını kabul etmek için yeterli kanıt bulunduğu söylenebilir. Gazetecilik siyasal ilgi, haber alma tutkusu, eleştirel düşünme ve bir metni okurken yeniden üretebilme yetkinliği çerçevesindeki niteliklere sahip okuyucuların çaba ve destekleri sonucu doğmuştur. Böylece, medya okuryazarlığı medyadan önce var olmuş ve medyayı ortaya çıkartmıştır. Mevcut yaklaşımlar, medya okuryazarlığını, ancak medyanın varlığı karşısında ve etki kuramları ekseninde çalışma ilkesini kabullenmiş gibidir. Toplum bilimleri alanında örgütlü yapıların önceliğini kabullenen anlayış, medyadan okuyucu/izleyiciye doğru bakarak çalışma tutumunu egemen kılmaktadır. Ancak, olgulara toplumsallaşmanın temel noktasından, dolayimsız iletişim süreçlerinden bakarak çalışmak; örgütlü yapıları ve pratiklerini ise, bu süreçlerin içine sızmaları ekseninde incelemek mümkündür.

Yaşam-dünyasının medya okuryazarlığı yetkinliklerini ve bunları geliştirme yollarını aramak, medya okuryazarlığının temeli olmalıdır. Bu çalışma, eleştirel medya okuryazarlığı olgusunun kavramsal çerçevesini, işleyiş ve gelişim süreçlerini ortaya koymak; bu ekseninde, eğitim programlarının ve eğitimcilerin özelliklerini belirlemek yoluyla alana katkı sağlama amacındadır. Medya okuryazarlığı kaçınılmaz biçimde eleştirel nitelikli bir olgudur. Alanın disiplinler arası genişliği ise, meta-teorileştirme temelinde kuramsal çerçeve önermeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, medya okuryazarlığının kuramı farklı koşullar deneyimleyen farklı toplumsal tiplerle sınındığı takdirde geçerli olabilir. Immanuel Kant'ın eleştirel felsefesi ve yirminci yüzyıldan günümüze Frankfurt Okulu'nun eleştirel kuramı bu çalışmanın ana çizgisini belirlemiştir. Alan araştırması ise, Eskişehir kent merkezinde farklı nitelikteki altı liseden kırk sekiz öğrenciyle derinlemesine görüşme yoluyla gerçekleştirilmiş; kuramsal çerçeve araştırma bulgularıyla sınırlanmıştır.

¹ Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın ve Yayın ABD bünyesinde Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ'ın danışmanlığında yürütülen ve Mayıs 2016 tarihinde kabul edilen aynı adlı doktora tezinden özetlenerek hazırlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Yaşam-Dünyası, Modern Sistem, Araçsal Akıl, Eleştirel Kuram, Şematizm, Biçimsel Edimbilim

The Theory of Critical Media Literacy: A Field Research in the Scale of Eskişehir High Schools

Abstract

There have been sufficient evidences to acknowledge that the journalism - and thus the media- had been created by the readership or by public literacy in its early periods. Journalism was born as a result of the efforts and support of readers who had qualifications in the frame of political interest, passion for news, critical thinking and the ability to reproduce while reading a text. Thus, media literacy existed before the media and led off the media. Existing approaches seem to have accepted to study media literacy to be positioned after the existence of media and on the axis of influence theories. In social sciences, the paradigm accepting the priority of organized structures above all, make the principle of looking towards the reader from the perspective of media as the dominating rule. However, it is possible to work the phenomena from their very basic point of socialization which is the unmediated communication process; then it is possible to examine organized structures and their practices on the basis of their infiltration into these communication processes.

The media literacy competencies being revealed from lifeworld and pursuing the ways to improve these competencies should be the basis of media literacy. This study aims to present the conceptual framework, functioning and development processes of the critical media literacy as the phenomenon; on this axis as well, it purposes to contribute to the field with identifying the characteristics of education programs and educators for media literacy. Media literacy is an inevitably critical phenomenon as its primary quality. The interdisciplinary dimension of the field necessitates to propose a theoretical framework on the basis of meta-theorization. In this context, the theory of media literacy may be valid if it is tested with different social types which experience different conditions. Immanuel Kant's critical philosophy and from the twentieth century to the present day, the critical theory of Frankfurt School have identified the basic points of reference for this study. Then, the field research was carried out within in-depth interviews performed with forty-eight students from six high schools presenting different conditions in Eskişehir city center.

Keywords: Lifeworld, Modern System, Instrumental Reason, Critical Theory, Schematism, Formal Pragmatics

Giriş

Sosyal bilimlerin geneli söz konusu olduğunda, tanımlar üzerinde uzlaşa sağlanamayışı sıkça rastlanılan bir durumdur. İletişim çalışmaları açısından bakıldığında, egemen ya da eleştirel nitelermeleri çerçevesinde birbirine yakın yaklaşımların dahi çatışması olasıdır. Ancak, bu nitelermelerin oluşturduğu ana başlıklar altında birey ve toplum, araç ve örgüt, metin ve bağlam, üretim ve sermaye gibi kavramlar için genel çerçeveler belirlenebilir. Öte yandan, medya okuryazarlığı alanındaki çalışmalar bu noktaya ulaşmaktan uzaktadır.

Medya okuryazarlığının kapsamı içinde toplumu, örgütlü iletişim araçları olarak medyayı, bunların pratikleri olarak metinleri ve toplum içindeki birey olarak okuyucuyu ele almak gereklidir. Bürokrasinin açıklamalarından, okul-aile birliği toplantılarına ya da günlük sohbetlere dek medya okuryazarlığı kavramını kullananlar; iletişim araştırmalarından, sosyolojiden, eğitim biliminden ve psikolojiden söz etmiş olmaktadır. Bu bağlamda, sınırlarını

çizmeyi reddeden ya da bunu yapmak isteyenleri kolayca çelişkiye düşürebilen bir kavramlar bütünü söz konusudur. Zamanla, medya okuryazarlığını, metinleri yorumlayabilmek ve bilinçli tüketici olmak çerçevesinde tanımlayanlardan; bilişsel gelişimin tüm aşamaları ekseninde çalışmak isteyenlere kadar çeşitlilik gösteren bir yaklaşımlar yelpazesi ortaya çıkmıştır. Bilinen medya okuryazarlığı tanımlarının sayısı uzun zaman önce 400'ü aşmıştır (Fedorov, 2003). Benzeşen yaklaşımların farklılaşması ve melezlenmesi nedeniyle, eğitim alanındaki çerçevelerin sayısı da artış göstermiştir.

Gerçekte, medya okuryazarlığı kavramını ve eleştirel medya okuryazarlığı kavramından ayrı olarak kullanmak anlamlı değildir. Medya okuryazarlığı zorunlu olarak eleştirel nitelikli bir olgudur. Eleştirel düşünmek ve sorgulamak bu olgunun temel koşullarıdır; eleştirel olmayan bir medya okuryazarlığı çerçevesi boş kalacaktır. Dolayısıyla medya okuryazarlığı çerçevesi, toplumu ve toplumsal bireyi tüm katmanlarıyla, tarihselliği içinde irdelemelidir. Ancak, medya okuryazarlığı alanında apolitik söylem varlığını sürdürmektedir; yayıncılığın tarihinden yola çıkan çalışmalara ise rastlanmamaktadır. Konuyu eşzamanlı çerçevede ya da salt yirminci yüzyıl ve sonrasında tanımlamak, yaklaşımların başarısız ya da dönemsel olmasının başlıca nedenleri arasındadır. Buna karşın, modernliğin tarihsel sürecinde bir kırılma yaşandığı açıktır. Söz konusu kırılma, okuyucu ve medya arasındaki ilişkideki değişim ekseninde irdelenebilir.

Modernlik krizi kavramı, modern/modernleşen toplumların tekrar eden bunalımlarını tanımlamakta kullanılabilir. Ancak kavram, bizzat modernliğin kendisinin bir tür bunalım haline karşılık geldiğini de düşündürmektedir. Müzakere ve sorgulama iddiasıyla yola çıkan Avrupa aydınlanması, sorgulamanın odağındaki iktidar yapıları çöktükten sonra, artık kendisini sorgulatmayan totaliter bir yapıya dönüşmüş gibidir. Sürekli ilerleme ve sürecin/tarihin daha iyi bir duruma ulaşması vaadi bir noktada çökmüş ya da baştan öngörülen tarihsel süreç kırılmıştır (Megill, 2012: 14). Kırılma, tarihi sürekli ilerleme biçiminde algılayan burjuva gruplarının, bu ilerlemenin koşulları olan siyasal/toplumsal eleştiriyi ve kendini gerçekleştirme çabasını terk etmesi çerçevesinde açıklanabilir. Dahası, en azından bir bölüm okuyucu, modern çağda kapsayıcı bir sisteme dönüşen ulusal iktidarın parçası olmuştur. Öte yandan, Avrupa aydınlanması sonucu yaşanan devrimler süreci, eskiden yaşamı anlamlı kılan geleneksel yapıları o derece yıpratmıştır ki eleştirel düşünmek ve gerektiğinde eyleme geçmek yaşamı anlamlı kılmak için geriye kalan tek yoldur. Herkes okuryazar olduğu halde hemen hiç kimsenin eleştirel okuryazar olmayışı ve toplumların kendi ürettikleri iktidar yapılarını sorgulamaktan aciz olması, krizin temel nedenleridir.

Geç-modernlik aşamasında dünya toplumlarını belli bir yönelim içinde kalmaya yönelten örgütlü yapılar ve toplumsal aygıtlar aynı sistemin araçlarıdır. Dolayısıyla, sistemi

yeniden üreten dil pratikleri ve iletişim biçimleri, insan aklının kullanımını araçsalcılık çerçevesinde sınırlandırmıştır. Araçsalcılığın ve Batı'lı modernliğin insanın olası tek varoluş biçimi halinde dayatıldığı bir dünyada, üretilmiş metinleri ve bunları üreten/yayınlayan örgütleri toplumsal bağlam içinde okuyacak bilinç hali, giderek ayrıksı bir durum haline gelmektedir. Buna karşın medya, gerçekten eğitimin nesnesi yapılabilirse, korumacı anlayışla erişimden kaçınmak bir yana metinler, geç modernliğin dünyasını anlayarak sorgulamak ve dönüştürmek için araç haline gelebilir. Bu amaç için öncelikle, medyanın içinde işlediği asıl bütünü gizleyen değil, onu açığa çıkaran bir yapı olarak eleştirel okunması gereklidir.

Medya okuryazarlığı çalışmalarının karşısındaki sorun, yaklaşımlar geliştirmenin ve uygulama için yordam önermenin ötesine geçmektedir. Alandaki gelişimi baskılayan etkenlerden birisi, tüm dünyada bürokrasinin tercihlerine etki eden çıkar gruplarının varlığıdır. Mülkiyet ya da toplumsal güç ilişkileri ekseninde konumlanmış bu gruplar, medya okuryazarlığını bağlamından kopararak işlevsiz hale getirmek noktasında oldukça etkili olmuştur. Kaldı ki eğitim bürokrasileri, aktarmacı yaklaşımlardan vazgeçmek konusunda isteksiz, eleştireliliğe karşı kuşkucudur. Söz konusu toplumsal etkileşimler ağı içerisinde medya okuryazarlığı, iddiasını sürdürebilmeli; bireylere kendi varoluşlarını anlamlandırmak ve dünyayı sorgulamak yolunda ilham verici olmalıdır. Bu noktada, medya okuryazarlığı çalışmalarının ve eğitim uygulamalarının toplumsal güç ve mülkiyet ilişkilerinin etkisinde gösterdiği eksen dağınıklığı, çalışmanın kuramsal problemini tanımlamaya yardımcı olmuştur.

Farklı bilim dallarının ve kuramların içeriğiyle genişlemiş bir alan açısından ilk soru, medyanın eğitim konusu olarak nasıl ele alınacağıdır. Medyayı, sadece metinler ya da mesajlar olarak değil, bunları üreten örgütlü yapılar halinde ele almak için, eleştirel ekonomi politik gerekli temeli sağlamaktadır. Öte yandan geç-modern toplumlardaki sorunlar, ekonomi politiğin dışına çıkmayı gerektirebilir. İnsan bilincini, üretim ilişkilerini üreten temel faktör olarak irdelemek ve bilincin iletişim ve toplumsallaşma içindeki durumunu ele almak bu çalışmada izlenen yolun kısa bir betimlemesi olabilir. Kültürün ve iletişimin, sistemi yeniden üreten aygıtlar durumuna gelmesi modern bilincin belli bir biçim ve yönelim alması sürecinin parçasıdır. Bu çerçevede, Theodor Adorno ve Max Horkheimer'in sanayi toplumlarında egemen olan araçsal akla yönelik eleştirisi eleştirel ekonomi politiği farklı bağlamda kullanmak için dayanak sağlamıştır (Horkheimer ve Adorno, 2002). György Lukács'ın (1999) geliştirdiği *şeyleşmiş bilinç* kavramı da insan bilincinin ekonominin faktörü ve iktidarın yeniden üretim aracı haline getirilmesini anlamak açısından önemlidir. Lukács, *devletin ideolojik aygıtları* kavramını medya, sistem ve ideoloji çerçevesinde ortaya atan öncü düşünürdür.

Çalışmanın Kuramsal Yaklaşımı

Bir problem karşısında, herhangi bir çalışmanın çözüme katkı sağlaması, teori ve pratik arasındaki evrensel bağlantının temel alınmasını gerektirir. Farklı koşullar karşısında çözüm üreten, kuramsal anlamda bütünlüklü dayanaklar bulunmaksızın, toplumsal boyutta uygulamaya girişmek ise başarı şansını düşürmektedir. Türkiye’de medya okuryazarlığı eğitimi alanında yaşananlar bu durum için görece yeni tarihli bir örnek olabilir.

Modern toplumlardaki iletişim süreçleri, Jürgen Habermas’ın medya kavramsallaştırması içinde irdelenebilir. Habermas’ın yaklaşımı, toplumu hem yapılar hem de işlevler çerçevesinde ele almakta; bu bağlamda iletişimi toplumsal çözümlemenin anahtarı kabul etmektedir (Habermas, 1984a: xxxi). Modern sanayi toplumları, çok sayıda aracı/medyası olan bir üretim/tüketim ilişkileri sisteminin egemenliğindeki organik örgütlenmelerdir. Çok sayıda aracı aygıt içerisinde en önemlisi iletişim medyasıdır. Bu kavram kabaca, belli çıkarlar doğrultusunda yapılandırılmış metinlerin iletimini ve aracılıdırılmış iletişimi içeren tüm yayıncılık faaliyetini içermektedir. Bu bağlam içinde profesyonel yayıncılık merkezde yer alır; ancak; Habermas’ın modernlik eleştirisinde, iletişim medyası yayıncılıktan fazlasıdır. *Bilincin şeyleşmesi* ekseninde bizzat kullanıcıların çoğalttığı metinlerin dünyası söz konusudur. Sistemin iletişim aracı olarak medyanın bireyleri tüketim birimleri halinde nesneleştirilmesi ve günlük yaşamı/kültürü kuşatması, çoğu kez bireylerin de sistemi yeniden üretmesi ya da sistem tanımlı konumları benimsemesi yoluyla sürmektedir. Bu bağlamda, sistemin de örgütlenmeden fazlası olduğu göz önünde tutulmalıdır. Sistem aynı zamanda, olguların belli biçimde tanımlanmasını; ayrıca, insan aklının ve iletişiminin belli yönelim içinde tutulmasını sağlayan algısal bir bütündür. Eşitsizliğe ve hiyerarşik konumların sürdürülmesine dayalı bir yapılanmanın akılcı ya da gerekli olarak kabul edilmesi böylece mümkün olmaktadır. Dünya algısının bir biçimi ve değerler dizgesi olarak sistem açısından en yaşamsal konu, toplumsal dilin yeniden üretimi ve iletişim süreçleri üzerindeki egemenliktir. Böylece, iletişimin medyalaşması ve bireylerin algısal dünyalarının sistemin taleplerine hizmet edecek biçimde kolonize edilmesi modernleşmenin tipik özellikleri haline gelmiştir.

Eleştirel medya okuryazarlığı, bireylerin kişisel ve kolektif olarak özgürleşmesini sağlayacak bilinç halinin yeniden üretimini amaçlamalıdır. Bu bağlamda, modern toplumsallaşmayı yeniden tanımlayacak bir kamusalığa; eğitim adına bir uzmanlık elde etmenin ya da iş bulmanın ötesinde sorumluluğunu arayan bireylere ve bilişsel özgürleşmenin önünü tıkayan tüm yapıların sorgulanmasına gerek vardır. Eleştirel medya okuryazarlığı, Batı’lı sanayi toplumlarının modernliğinin ve araçsal-çıkarıcı eylem modelinin sorgulanmasından ayrı

değildir. Böylece, eleştirel medya okuryazarlığı kuramının temel çerçevesi üç bölüm halinde inşa edilmiştir.

Gazeteciliğin Öncülleri: Eleştirel Okuryazarlık ve Sorgulayan Kamusalılık

Okuryazarlığın ve eleştireliliğin, medyanın ilk formu olan gazeteciliği doğurduğu; daha sonra, 150 yıl kadar kontrol ettiği düşüncesi, kuramsal yaklaşımın çıkış noktasıdır. Avrupa aydınlanması olarak kabul edilen dönemde, kamusal-eleştirel okuryazarlık, gazeteciliği ve modern yayıncılığı başlatmış; kamusal alan, feodal kökenli monarşileri müzakere sürecine sokmuştur. Sanayi kapitalizminin olgunlaştığı süreçte ise, Batılı araçsalcı-modernlik eleştirel okuryazarlığı baskı altına almıştır. Medya okuryazarlığının kamusal alan içinde yükselişi ve çöküşü olarak gözlenen bu sürecin anlaşılması medya okuryazarlığı kuramını önermeye yardımcıdır. Toplumsal iletişim süreçlerini, örgütlü yapılar yerine, okuyucudan başlayarak inceleme düşüncesi eleştirel medya okuryazarlığının kuramsal anlamda rüştünü kanıtlaması için de dayanak oluşturmaktadır. 1970 sonrası Fordist toplumun krizinden başlayarak devam eden sürecin, on dokuzuncu yüzyıldaki olumsuz dönüşüme benzerliği ise yeni medyayı, tüketici olarak konumlandırılan okuyucuyu ve eleştirel medya okuryazarlığının karşısındaki güncel sorunları tanımlamak için yol göstericidir.

Erken dönem yayıncılığın eleştirel ekonomi politikası, birinci bölümün bağlamını kurmak için kullanılmıştır. Ancak, bu noktada Avrupa'da yaşananları ticari genişleme ve teknik ilerleme çerçevesinde açıklamasının yetersiz kalacağı göz önünde tutulmuştur. Yayıncılığın gelişimi herhangi bir iş kolunun gelişiminden farklı olduğu gibi, bu gelişimin toplumsal nedenleri ve toplum içindeki sonuçları da farklıdır. Kamusal alandaki okuyucunun çok uluslu enformasyon akışı ve siyasal eleştiriyle buluşması, okuryazarlığın gazeteciliği yaratmasını açıklayabilir. Daha geniş bir bağlamda, on yedinci yüzyıldan itibaren yaşanan, Avrupa toplumlarında dünya algısının ve -en azından burjuva sınıfı için- kolektif bilincin değişimidir. On dokuzuncu yüzyılda ise, -burjuva medya okuryazarlığının kaybolmasına paralel olarak- modern bireylerin bilinci farklı yönde dönüşmüş ve kamusal alan feodalleşmiştir (Habermas, 1992).

Aydınlanma'nın Avrupa'nın tarihsel koşullarından ötürü içerdiği çelişkilere değinmek ve -bu çelişkinin parçası olarak yok sayılan- Avrupa dışı ön-Aydınlanma sürecini özetlemek kuramın geçerlilik iddiası açısından önemlidir. Dünya algısındaki rasyonelleşmenin özellikle Ön Asya'daki kökleri daha iyi çalışılmalıdır (Habermas, 1984b: 342). Sekizinci yüzyılda başlayan; ancak, sonradan kendi içine çöken Asya toplumlarının aydınlanması, Avrupa aydınlanması olarak kabul edilen sürecin öncülüdür (Belting, 2012). Arapça'dan yapılan çevirileri tahrif eden ve gerçek yazarlarını gizleyen kilise merkezli akademinin başlattığı bu

sürecin arkaplanındaki gerçek, sonraki dönemlerde de yok sayılmıştır. Bu durum, Yeniçağ ve Yakınçağ boyunca Avrupa'nın gelişimini finanse eden sömürgecilikle birlikte düşünüldüğünde Avrupa aydınlanmasının evrensel idealle kökten çelişen yönleri ortaya çıkmaktadır. Gerçekte, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların tarihi, uygarlık merkezinin yer değiştirmesinin ve Asya toplumlarının tarihsel süreçten dışlanmasının tarihidir. Yine de, Aydınlanma sürecinin sivil ve bir ölçüde bilimsel yönü, gerçeği sorgulayarak daha iyi olanı arayan insani tözün mücadelesinin işaretlerini taşımaktadır. Bu töz, erken kapitalist toplumların çelişkilerine rağmen evrensel kabul edilebilecek bazı kazanımlar ortaya koymuş olabilir. Kamusal alanda kendiliğinden gelişen eleştirel medya okuryazarlığı yetkinlikleri bunlar arasındadır.

Eleştirel Pedagoji, Eğitim Alt-Sistemi ve Medya Okuryazarlığı Eğitimi

Paulo Freire, Marksizm'in Brezilya'ya özgü bir yorumu olan radikal Katolizm'in, öncü figürü kabul edilmektedir (De Kadt, 1970). Okuma yazma öğretme yöntemini milyonlarca serfe uygulaması ve birkaç yıl içinde ülkedeki seçmen tabanını değiştirmesi dikkat çeken başarısıdır. Öte yandan, *bilinçlendirme* adı verilen eğitim hareketi ülkenin geleneksel seçkinleri tarafından tehdit olarak algılanmış ve 1964 askeri darbesiyle sona ermiştir.

Bu çalışmada, eğitim uygulamaları için temel alınması önerilen Paulo Freire'nin eleştirel pedagojisi, *bilişsel baskılanmadan* kolektif olarak kurtulmayı amaçlayan bireylerin, kendi aydınlanmalarını arayışı biçiminde özetlenebilir. Freire'nin dersliklerinin burjuva kamusal alanıyla benzerlikleri, kuramsal bölümler arasında bağlantı kurmayı sağlamıştır. Dolayısıyla Freire'nin pedagoji eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi için doğrudan model oluşturmaktadır.

Freire'ye göre, taraflı da olsa her metin, eleştirel okunması halinde insana, sistemi okuma ve direnme olanağı vermektedir. Sorun, metinleri gerçekten okuma ve yeniden üretme imtiyazının azınlığın ya da azınlığa çalışanların elinde olması; söz konusu azınlığın ise kendi imtiyazlarını korumaya öncelik vermesidir. Bu çalışmanın temel varsayımlarından birisi, medya metinlerinin sistemi okumaya ve yeniden yapılandırma yollarını bulmaya olanak vereceğidir. Dolayısıyla, medyadan kaçınma yaklaşımları yararsız olduğu gibi, bireyi izole etme ve eleştirel düşünme potansiyelini yok etme gibi riskler taşımaktadır.

Freire koşullara göre değişen, etkileşimli bir yaklaşım tercih etmiş ve eğitim uygulamasını bir metot halinde özetlemekten kaçınmıştır. Öte yandan, uygulamasının genel hatları belli bir çerçeve oluşturmaktadır. Yöntem ya da çerçeve, dikkatle irdelendiğinde generative themes-*üretken temalar* kavramı üzerinden nöro-linguistiğe dayandığı görülmektedir. Bu durum, çalışmanın alan araştırmasında uygulanan yöntemle yol göstermiştir.

Derslik yerine önerdiği *kültürel* çember, Freire'nin eleştirel pedagojisinin temel unsurları arasındadır. Çember içinde, topluluğa özgü üretken temaların belirlenmesi; daha sonra bireylerin kendi yaşamlarından yola çıkarak verdiği örneklerin metinlere, fotoğrafa ya da film kayıtlarına dönüştürülmesi (kodlama); ardından kolektif biçimde eleştirel olarak yorumlanması (kod açımı), medya okuryazarlığı eğitiminin uygulaması açısından tutarlı bir bağlamdır. Dahası, Freire'nin yaklaşımı kültürün antropolojik tanımı, insanın varoluşu ve kendini gerçekleştirme gibi karmaşık olguları, oldukça yalın biçimde anlatmakta; daha doğrusu, öğrencilerin bunları kendi kendilerine keşfetmelerini sağlamaktadır.

Medya okuryazarlığı eğitiminin ilk örnekleri, sistemin tehditle karşılaşması durumunda, eleştirel kamuoyunun canlanarak ulus devlete sahip çıkması beklentisinden doğmuştur. Dolayısıyla, akademik anlamda medya okuryazarlığı yaklaşımlarının ortaya çıkışı, Aydınlanma'ya duyulan özlemden ayrı değildir. Öte yandan, Freire'nin dersliklerinde yaşanan durumun, uluslar sistemindeki çatışmaların tarafı olması için eğitilen edilgen kitlelerle bir ilişkisi olmaz. Bu noktada, Aydınlanma'yı Batı'lı sistemi meşrulaştıran bir mite dönüştüren düşüncelerle, aydınlanma idealini sorgulayanları birbirinden ayırmak önemlidir. Çalışmaların genel bir betimlemesi yapıldığında, modernlik krizinin ekonomik bunalıma dönüştüğü dönemlerde medya okuryazarlığı alanına ilginin arttığı; dolayısıyla, sorgulama gereksiniminin itici güç olduğu söylenebilir. Öte yandan, alanda kuramsal bir çerçeve belirlenemediği için okuryazarlık, eleştirelilik ve sistem gibi temel öğeler dahi tanımlanamamış; yaklaşımlar yetersiz kalmış ya da edilgen bir uzlaşmaya doğru kaymışlardır.

Mevcut medya okuryazarlığı yaklaşımları genelde okuryazarlıktan ve kamusal eleştirelilikten değil, medyanın etkisine dayalı modellerden yola çıkmakta; böylece, iletişim sürecini sistemin tanımladığı yönde ele almaktadırlar. Bu ekseninde liberal eleştirelilik, bireylerin kolektif olarak dünyayı sorgulama eğilimini destekleme amacını dile getirmemiş; organik toplum şemasını ve siyasal seçkinlerin konumunu korumaya ya da bunun için kitle desteğini almaya öncelik vermiştir. Eleştireliliği bir araç ya da sistemin aygıtı olarak kontrollü biçimde kullanma düşüncesi, medya okuryazarlığının özünü çelişmektedir.

Anaakım dışındaki kaynaklardan beslenen eleştirel medya okuryazarlığı yaklaşımları, liberal görüşlere bağlı çelişkileri sorgulamıştır. Öte yandan, sosyolojide yapısalcı okul ve dilbilim alanındaki yapısalcılık, topluma karşı sistemin bakış açısını paylaşmaları bağlamında derin bir çelişki içindedir (Habermas, 1984b: 319). Eleştirel bağlamlı medya okuryazarlığı yaklaşımlarının sorunu bu temelde açıklanabilir. Kaldı ki liberal yaklaşımlar, eleştirel çalışmaların getirdiği kavramlardan yararlanmaya çalışmakta ve kavram kargaşası artmaktadır.

Post-modern yaklaşımlar ise, eğitim sırasında eleştirelilik, özgürlük, ahlaki doğru gibi kavramların tanımlanmasını reddetmektedir (Bragg ve Buckingham, 2009).

Aşılması gereken bir başka zorluk, ulus devletler eliyle eğitimi, sisteminin aygıtına dönüştürme çabalarıdır. Yaygın eğitim izlenceleri, kitlesel olarak hazırlanan metinlere dayalıdır. Okul sistemi, tektipleştirme çabasından kurtulamadığı gibi, davranışçı psikoloji temelinde bazı sonuçlar almayı başarı kabul etmektedir. Bunlar, eğitim sistemindeki sorunlara tanı koymanın ve çözüm getirmenin önündeki engellerdir. Sistemin iletişim medyası konumundaki yayıncılık örgütleri, kendi örgütsel/bireysel çıkarlarına uygun olarak izleyici/okuyucu davranışlarını ve kültürü farklı yönde tektipleştirmektedir. Medya, egemen davranış kodlarını ve başat kültürü içeren *gizli izlenceyi* öğretmektedir. Dahası, medyanın kendi amaçlarına ulaşmak bağlamında verdiği bu eğitim daha 'başarılıdır'. Yine de belli yordamları öğrenen bilinç, genel durumu çözümleyebilir.

Geliştirilmeye Uygun bir Üst-Çerçeve Olarak Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramının Ana Hatları

Jürgen Habermas'a göre, kapsayıcı teorik çerçeveler ancak, onları yanlışlayabilecek örnekler sınavından geçince kabul görebilirler. Söz konusu örnekler ise, tarih ve toplum boyutlarında değişkenlik göstermelidir (Habermas, 2011). Meta-teorileştirme temelinde kuramsal çerçeve önermenin ve onu sınamak için adım atmanın yordamını veren bu düşünceler, çalışmanın ilk aşamalarından itibaren yol gösterici kabul edilmiştir.

Batılı sanayi toplumlarının araçsal modernliği, baştan fark edilmemiş içsel çelişkileri güçlendirmiş ve Aydınlanma'yı sona erdirmiştir. Horkheimer ve Adorno'ya göre (2002: 65), Kapitalist sanayi toplumları açısından Aydınlanma idealleri hayalci, ütöpik, hatta akılsızcadır. Sorun, akılcı olanın, insan eliyle inşa edilmiş bir gerçekliğe uymak ve bundan çıkar üretmek biçiminde algılanmasıdır. Sonuçta, pozitivizmi rasyonelliğin en yüksek biçimi kabul eden modernlik, başarısı yok etme kapasitesiyle ölçülen birçok araca sahip olmuş ve tarih karşısında zaferini ilan etmiştir. Bu bağlamda, sistemle özdeşleşen modern bilincin rasyonelliği, gerçekte irrasyoneldir. Aydınlanma olduğunu iddia eden bu yapının, aydınlanmayı tanımlamaya ya da kendi tanımını dayatmaya hakkı olamaz.

Endüstriyel devrimin ilk aşamalarında emek girdisini araçlaştıran sistem, ilerleyen süreçte, kolektif anlamların algısal dünyasını ve bireylerin bilincini biçimlendirme kapasitesine ulaşmıştır. Habermas'ın, *yaşam-dünyasının medyalaşması* olarak tanımladığı bu süreç, yeni anlam-değer şemaları imal eden ve insan algısının temelindeki *kategorilere* yerleştiren örgütlü uzmanlık eliyle mümkün olmaktadır. Bu durum, hâkimiyet kurma-boyun eğme eksenindeki toplumsal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilebilmesinin son derece etkin yoludur. Araçsal-

modern sistem karşısında, insan doğasının yaşamı anlama ve eylemlerin meşruluğunu/mantıklı oluşunu sorgulama gereksinimi, varlığını korumaktadır. Gerçekte, sistemin, hem varlığını borçlu olduğu hem de sömürdüğü şey, insanların ortaklaşa/kolektif olarak barındırdığı bu tözdür. Eleştirel medya okuryazarlığı, söz konusu tözün niteliklerinin belirlenmesi ve bireylerin tarihsel sorumluluğunu üstlenmek üzere gönüllü olması için, temel yordamları önermelidir. Modern çağın başında, söz konusu tözün niteliklerinin oldukça iyi açıklanmış olması; eleştirel okuryazarlığı canlandırmayı halen olası kılan önemli bir faktördür.

Paradigmanın Karşısında: Dünyanın Aşkın Öznesi Olarak İnsan ve Eylemleri

Araçsal aklın ve onun yeniden üretimine hizmet eden ticari kültürün eleştirilmesi bağlamında, Kant'ın klasik ekonomi politiğe ve fayda kuramına getirdiği eleştirisi önemini korumaktadır (Kant, 2012: 42). Eleştirel felsefenin tüketim toplumuna uygulanabilir oluşu bu önemi oluşturan unsurdur. Kant'a göre, toplumsal eylemin anlam kazanması ve üzerinde uzlaşılması, *itibari değere* bağlıdır. Bu durum, bireyin sorumluluğunu bulma ve yaşamı anlamlı kılma gereksinimleriyle ilgilidir. Modern toplumda ise, eylemler ve bunları güdüleyen yaşam tarzları, imal edilmiş şöhretler ya da göstergeler, kalıcılığa değil, kısa süreli kullanımlara dönüktür. Çoğu kez kültürel ürünler, üretici örgüte sağladığı çıkar oranında dolaşımında kalır.

Adorno ve Horkheimer (2002: 105) *aydınlanmanın diyalektiğinde*, güç hiyerarşilerini koruyan örgütlenme ve aygıtlar biçimini almış sistemi eleştirirken Kant'ın sisteminden farkını betimlemiştir. Kant'ın eleştirel felsefesi açısından *sistem*, bilimi ve insanın tarihsel sorumluluğunu arama olanağını yeniden üretecek; böylece, Aydınlanmayı daimi kılacak algısal bir örgütlenme olmalıdır.

Sanayi toplumlarının sistemi, kazanç ve çıkar olgularını yücelten ilkel kapitalizmden doğmuştur. Felsefi temeli, G.W. Fredrich Hegel'in mutlak monist düşüncesinde ve içkin-idealist diyalektiğinde aranabilir. Avrupa kökenli toplumların elinde modernliğin, monist determinizmin ve akıldışılığı yücelten romantik görüşlerin etkisiyle biçimlendiği; böylece, Aydınlanmaya karşıt olduğu söylenebilir. Dahası, paradigmayı olgunlaştıran bu yönelimin bilimin temeli kabul edilmesi, eleştirel sayılan birçok akımı da sorunun parçası kılmıştır. Dolayısıyla, Aydınlanma ve sanayi toplumu modernliği arasındaki farklar; değerler siteminde, varlığın konumlandırılmasında ve bilginin tanımındadır. Günlük dili yeni üreten medya metinlerini sorgulama temelinde eleştirel medya okuryazarlığı, sistem tanımlı olgulara karşı "olması gerekeni" açıklamalıdır.

Geç-Modernliğin Eleştirisi ve İletişimsel Eylem

Kant (2001), Aydınlanma'yı engelleyecek zaafı sermaye biriktirme hırsı, çıkarıcılık ve tüketime özenme gibi kavramlar çerçevesinde saymıştır. Çeşitli yollarla kendilerini meşru

gösteren iktidar unsurları ise, çıkar beklentisi ya da korku çerçevesinde destek bulabilir ve toplumu geri kalmışlık içinde tutabilirler. Bu olumsuz koşullar altında dahi bireyler doğruyu aramakla yükümlüdür; böylece toplum Aydınlanma yoluna girebilir. Genel anlamda değerlendirildiğinde Kant, bu düşüncesini insani bir tözün varlığına dayandırmaktadır. İnsanın fiziksel varlığı içinde ancak, bu fiziksel varlığın ötesinde, bu dünyaya sonradan eklenmiş gibi duran bu tözün, aşkınlık kavramının ve aşkın idealizmin merkezinde olduğu anlaşılmaktadır (Kant, 2012).

Sanayi kapitalizminin yükselişi sonrasında, aydınlanmayı sağlayacak tözün neden yok olduğu sorusu belirleyicidir. Dolayısıyla, Kant'ın idealizm çerçevesinde değerlendirilen görüşleri, farklı yaklaşımlar tarafından eleştirilmiştir. Habermas, Batı'lı sanayi toplumlarının küreselleştirdiği sistem içinde insani tözün kaybolduğu gerçeğinden yola çıkmıştır. Bir örgütlenme biçimi olmanın ötesinde dünyayı belli yönde algılamayı sağlayan anlamlar ve değerler dizgesi olan sistem, iletişimi ve dili biçimlendirir; insanın düşünme tarzı ve eylemlerin yönelimi üzerinde belirleyici olur. Sonuçta, modern toplum bireysel çıkar arayışından doğan çatışmaların ve sürekli krizlerin toplamıdır (Habermas, 1984a). Meşru olduğuna gerçek anlamda uzlaşıyla karar verilecek eylemler yaygın hale gelmedikçe bu durum devam edecektir.

İnsan türüne özgü akılcılık tarzı bireysel değil kolektif çerçevede var olabilir. Habermas, Kant'ın sübjektif akılcılık kavramı yerine iletişimsel akılcılık kavramını geçirmektedir. Kriz üretmeyen, insan eylemlerinin azınlığın çıkarını değil; kalıcı ve kolektif faydayı üreteceği bir toplumsallaşma *iletişimsel akılcılıkla* olasıdır (Habermas, 1984a). Bu noktada asıl sorun, toplumdaki iletişim ve algı pratiklerinin birikiminden oluşan yaşam-dünyası üzerinde işleyen sistemin iletişim süreçlerinin anlaşılmasıdır.

Sistemin iletişim aracı olarak yayıncılık örgütleri ya da yapılandırılmış metinleri aynı yönelim içinde yayan bireyler, belli bir düşünme tarzını yayarlar. Dolayısıyla, toplumsallaşma sürecine uyum sağlamak isteyen bireyler, belli bir bilinç hali ve dünya algısı içinde kararlar almaktadırlar. Kararların ya da günlük yaşamda gözlenen eylemlerin temelinde, bunları güdüleyen iki unsur, güç ve para, öne çıkmaktadır. Dilbilim bağlamında incelendiğinde, bu iki kavramın modern (şeyleşmiş) bilinç açısından kurucu unsur konumunda olduğu; diğer kavramların da anlamını belirlemekte bu ikisinin kullanıldığı söylenebilir.

Anlamaya ve uzlaşıya değil, aldatmaya yönelik-stratejik iletişimin egemen olduğu modern toplumlarda, insan türünün algısal dünyası kendi kendisine yabancılaşmak ve verili durumu gerekli/gerçekçi sanmak zorundadır. Güdülenmede kullanılan güç ve para, asla adil dağıtılmayacaktır; eşitsiz dağılım bu kavramların temel özelliğidir. Öte yandan, sürekli çatışma üretmeye mahkûm bu toplumda dahi, insan türüne ait kolektif töz varlığını koruyabilir.

Habermas'a göre modern toplumlardaki dayanışmacı yapılar, insani tözün kendi haklarını talep etmesi için potansiyel taşımaktadır. Doğrudan iletişime açık yapısı nedeniyle okul kurumu, bireylerin dolaylımsız bağ kurabildiği modern aile, sivil toplum, geleneksel örgütlenmelerden koparak kolektif-kişisel arayışa dönüşen din ve kaybolmuş bir geçmişin ahlaki kodlarını - tekelleşen örgütlere ya da sisteme rağmen- içten içe yaşatan bir meslek (gazetecilik) modern toplumun bütünleşme araçlarıdır (Habermas, 1984b: 330). Hukuk alt sistemi de medyalaşmaya uygun olmayan uzun bir birikimin eseridir ve sisteme karşı direniş olanağı vermektedir. Anaakım/liberal yaklaşımlarda dahi, medya okuryazarlığını destekleyebilecek taraflar bu çerçevede sayılmaktadır. Öte yandan, toplumsal yapıların iletişim süreçlerindeki işlevini açıklayamadıklarından, söz konusu desteğin gerçekleşmesi noktasında bir ilerleme kaydedememişlerdir.

Yaşam-Dünyası Temelinde Eleştirel Medya Okuryazarlığı

Eleştirel medya okuryazarlığı, modern sistemin; siyasal, kültürel ve toplumsal okuryazarlık bağlamında iletişim medyası üzerinden çözümlenmesidir. Bu çerçevede, medya okuryazarlığı içerik temelli değil, bağlam temellidir. Eşzamanlı değişim değerini esas değere eşitleyen, esas/kalıcı değere sahip olguları ise sistem şemalarıyla medyalaştıran modernlik anlayışı, onu destekleyen bilinç halinin yaygınlaşmasına gerek duymaktadır. Bireysel/toplumsal düzeyde krizleri yeniden üreten iletişim süreçlerine karşı çözüm, sistem yönelimli bilişsel-araçsalcılıkla değil; evrensel sübjektifliği olası kılan iletişimsel akılcılık ve bütünlüklü yaşam-dünyası temelinde üretilebilir. Bu amaca ulaşmak bağlamında Habermas, okul kurumunun önemini vurgulamış; ayrıca, bilişsel gelişimin erken evrelerinden itibaren eğitim sürecini irdelemiştir. İnşasalcı psikoloji anlayışı (Piaget, 2003) sistem süreçlerini çözümlenme ve karşı sentez geliştirme açısından yol göstericidir (Habermas, 1984b).

Göstergelerin Eşzamanlılığı ve Anlambilimin Sorunları

Ekonominin örgütlenmesi temelinde gelişen modern sistem, güç ve çıkar ilişkilerinin yeniden üretimi çerçevesinde, değer ölçütleri ve anlamlar öneren algısal bir bütün haline evrilmiştir. Böylece sistem, belli bir yönelim ekseninde göstergeleri yenilemekte ve eşzamanlı çözümlenmelere dayalı eleştireliliği işlevsiz kılmaktadır. Kaldı ki, göstergelerin toplumsal bağlam içindeki değişkenliği ya da göstergenin gerisindeki referans sisteminin irdelenmesi, semantik (anlambilim) ve semiyoloji açısından alan dışı kabul edilmiştir. Louis Althusser ise, göstergelerin gerisindeki referans sistemine karşılık gelen ideolojinin, farklı koşullarda yeniden üretilmesi nedeniyle, artzamanlı/zamandan bağımsız olduğunu öne sürmüştür (Althusser ve Balibar, 2009). Tek çözümlenme ölçütü ideoloji kabul edilerek ideolojinin çözümlenmesi, verili durumun kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Zaman dışı işleyen ve insan türünün

zorunlu ürünü olan bir anlamlar/değerler sisteminin güç ilişkilerini yeniden ürettiği düşüncesi ise, sorgulama ve yeniden yapılandırma gibi amaçları en başta dışlamaktadır.

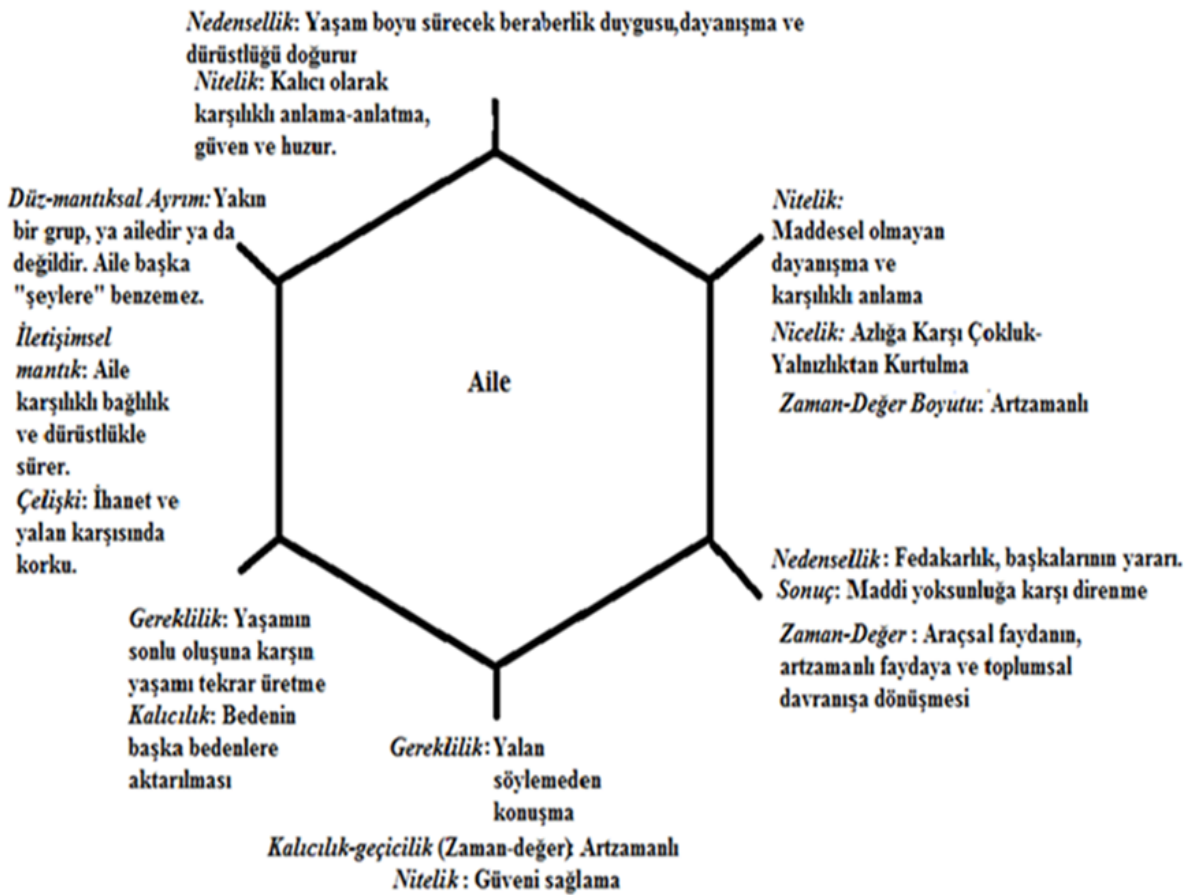
Habermas'ın *evrensel pragmatik* kuramı, insan pratiklerinin sorgulanması için genel geçerli ölçütlerin/ahlakın varlığını savunmaktadır. Dolayısıyla, modern toplumdaki anlamların ve algısal pratiklerin irdelenmesi için sistemin dışında kalan bir referans dizgesi belirlemek mümkündür. Bu antropolojik referanslar bütünü, oluşumu itibariyle artzamanlı olmalı ve belli nitelikleri sabit kalabilmelidir. Kalıcı değeri (itibar) ayırt etmeyi mümkün kılan kategorik işleyiş insana özgü akılcılığın temelidir (Kant, 1988). Toplum içinde, yaşam-dünyası yönelimi olarak gözlenen, uzlaşmacı ve ortak-kalıcı faydayı bulmaya dönük bu tercihler evrenselidir. Althusser'in açıkladığı zamandışılık ise farklı bir konumdadır. Çıkar ve rekabet amacıyla yeniden üretilen ideoloji, sistemin dönemsel stratejilerinin toplamıdır; dolayısıyla, insan bilinci açısından zorunlu değildir. Anlambilimde incelenen göstergeler, farklı bir açıdan sistemin şemaları olarak irdelenebilir. Sistem şemalarının yapılandırılması ise, daha önceden şemaları tanımlayan bir anlamlar dünyasının varlığıyla mümkündür. Böylece, eleştirel medya okuryazarlığının kuramsal çerçevesi temelinde, medya metinleri ya da kişisel ifadeler gibi her türlü dil pratiğinin, bunların anlamını üreten algısal şemalar ve eylemleri üreten edimler üzerinden çözümlenebileceği kabul edilmiştir.

Sistem ve Yaşam-Dünyası Arasında Şemalar

Kant'ın insan algısının temelindeki kategorilerin kavramlara bağlanmasını betimleyen *şema* kavramı (Kant, 1988), toplumun yaşam-dünyasındaki anlamların inşa edilmesini açıkladığı gibi; bu anlamlara güç ve para temelinde sistem yönelimli bağlantılar eklenmesi sürecini de açıklayabilir. Bireyleri güdülemekte kullanılan güç ve para, sistemin bilişsel araçları olarak diğer şemaları da bozunuma uğratmakta; bu arada, sistemin görünür olmasını da engellemektedirler. Dolayısıyla, eleştirel medya okuryazarlığı açısından sistem tanımlı şemaları ya da sistem yönelimli olarak yeniden üretilen anlamları fark etmek önemlidir. Freire'nin eleştirel pedagojisi de yakın çevreden edinilmiş anlamları keşfetmeye, sonra da bu anlamların sistem karşısında bireyi özgürleştirme işlevini harekete geçirmeye dayalıdır.

Bu çalışmada kavramların öncelikle, insan bilincinin antropolojik ve evrensel işleyişine bağlı algılandığı ve toplumda yeniden üretildiği kabul edilmiştir. Bilişsel gelişimin erken evrelerinden başlayarak insan zihnindeki kategoriler, deneyimlere bağlanmakta ve bu işleyiş şemaları inşa etmektedir. Şemalar, düşünseme öncesi karar verilmiş gibi algılanan, üzerinde uzlaşmış anlamların varlığını mümkün kılmakta ve bireyin toplumsallaşması için itki oluşturmaktadır. Daha sonra öğrenilen kavramların da şemalar oluşturması, söz konusu ilk şemaların sağladığı temelle mümkündür.

Kant, insana özgü akılcılığın bireysel temelleriyle ilgilenmiştir. Dolayısıyla söz konusu temel, bilincin toplum içindeki gelişimini de garanti ettiğini varsaymış olabilir. Ayrıca, Kant şema kavramını betimlediği halde, işleyişini somut biçimde ortaya koymamıştır. Benzer bir durum, erken toplumsallaşma ve anadilin evrensel öğrenimi süreçlerini açıklarken sıklıkla şema kavramını kullanan Piaget için de geçerlidir. Piaget, dilbilimdeki yapısalcı yaklaşımların ötesine geçerek, anlamların kavranması sağlayan zihin içi yapılar olarak şemaların önemini vurgulamıştır (Piaget, 2003). Algısal şemaları paylaşarak çocuklar, grup içi uyum kurmakta ve kolektif bir varlık inşa etmektedir (Piaget ve Inhelder, 2000: 105). Öte yandan, Piaget de şemaların yapı ve işleyişini büyük ölçüde açıklamadan bırakmıştır. Dolayısıyla, Şekil 1'deki aile şemasının görselleştirilmesi bu çalışmaya özgüdür; ancak, Kant'ın bilişsel kategoriler ve şemalar temelindeki açıklamalarından yola çıkarak çizilmiştir (Kant, 1988). Bu bağlamda amaç, algısal şemaların yapısını ve sistem tarafından bağlantıların değiştirilmesiyle bozunuma uğratılması sürecini görünür kılabilmektir.

Şekil 1. Uzlaşmacı-iletişimsel akılcılığa ve artzamanlı değer biçmeye dayalı evrensel-antropolojik aile şeması.

Şekil 1’de gösterilen aile şeması, temel toplumsallaşmayı sağlayan bir yapının iletişimsel akılcılık açısından algısal karşılığını betimlemektedir. Şemanın merkezi kavrama ilişkin bilgi (deneyimler) çerçevesinde oluşmaktadır. İçerdiği bağlantılar ise bilişsel kategorilerin işleyişini temsil etmektedir. Böylece, kategoriler deneyimlere bağlanmakta ve inşa edilen şema akılcı olarak benimsenmektedir. Dahası insan türü, olguları akılcı olarak adlandırmayı sağlayan şemayı da bu süreçte inşa etmektedir. Birey yeni deneyimler kazandıkça, benzer kategorik bağlantılar içeren şemalar birbirine bağlanabilir. Öte yandan, bilişsel gelişimin erken evresinde genelde dolaylı iletişimle benimsenen akılcılık tarzı, sistemin araçsal akılcılığından çok farklıdır. Modernliğin, akılcılık adına akıldışıya düştüğü yönündeki eleştiri bu noktada önem kazanmaktadır (Horkheimer ve Adorno, 2002: 107).

Yaşam-dünyasına ve sağlıklı bilişsel gelişime özgü şemalar, insana özgü rasyonellikten doğan kategorik zorunluluğu (kolektif ve kalıcı iyilik) elde etmeye yöneliktir. Böylece, üzerinde uzlaşmış-kalıcı anlamı sunan şemalar, karşılıklı anlama-anlaşılma edimine ulaşmak ve çatışmaya düşmeden toplumsallaşmak amacına sahiptir. Bu amaçlar, denge ve güven duygusu/samimiyet temelinde, şemalara tutarlılık sağlamaktadır. Sistem açısından ise bu kavramlar, sömürülecek başka şemalar olabilir. Modern sistemin ürettiği anlamlar ya da bu anlamları taşıyan şemalar çıkar/haz elde etmek, kandırmak ve sistem hiyerarşileri içinde bir konum kazanmak gibi amaçlar içindir. Argümanları inceleyen edimbilim temelinde bu durum, sistem şemalarının modern araçsal akla bağlı çıkara dönük eylem modelinin taşıyıcı birimleri olmasıyla açıklanabilir.

İletişim medyasının temel ürünü, artzamanlı-uzlaşmacı şemaları bozunuma uğratarak yapılandırılan eşzamanlı-dönemsel şemalarıdır. Sorun, -temel toplumsallaşma ve şema inşası yaşam-dünyası dışında mümkün olmadığından- sistemin temel şemaları sömürmesidir. Yaşam-dünyasında gelişen şemalara, araçsal akla uygun amaçlar iliştilmesi şemaların temel yapısıyla uyumsuzdur. Böylece, algısal dünyanın parçalanması, modern toplumu yaygın patolojilerden acı çeken bireylerle doldurmuştur (Habermas, 1984b: 144). Bu süreçte, örgütlü iletişimin ürettiği metinler ya da bunları sorgulamaksızın taklit eden kullanıcı paylaşımları, sistemin sunduğu deneyimler olarak düşünülmelidir. Dolaylı iletişimin çeşitli formatlarda öyküleştirdiği bu anlatıların doğrudan deneyimlerden ayırt edilmesi sürecin işlemesine engel değildir. Sistemin belirlediği bağlam içerisinde metinler, farklı bağlantılar eklenmiş şemalar yardımıyla anlatılar kurmakta; bu ekseninde, araçsal akılla gerekçelendirilmiş argümanlar sunulmaktadır. Zamanla bilişsel yönelim bu argümanları kolayca benimseyecek yapıya girmektedir; dahası şemaları medyalaştıran süreç modern toplumsallaşmanın ayrılmaz parçası olmaktadır. Sistem içinde başka araçlar ve kurumsal yapılar da bu işleyişin parçasıdır.

Eleştirilebilme yollarını kapatan sistemin sorunları çözemeyişi, akıldışılığın ve patolojilerin artması kaçınılmazdır.

Temel şemaların sömürülmesi bağlamında örnek olarak verilebilecek “aile” pazarlama, kitle desteği alma ve benzeri amaçlar için sömürülen şemalar arasında ilk akla gelendir. Yaşam-dünyasının şeması bireysel çıkar, geçici-fiyatlanabilir değişim değeri ya da sistem hiyerarşilerinde bir konuma aracılık etmek gibi bağlantılar içermeye elverişli değildir; ancak, aile şeması iletişimin medyalaşması ekseninde bu tür bağlantılarla sunulmaktadır. Alan araştırmasında katılımcıların yönelimini belirlemek için aile kavramını içeren birden çok soruya yer verilmesi bu bağlamda açıklanabilir.

Kuramın Uygulaması Olarak Nitel Alan Araştırması

Habermas’ın kuramlar için önerdiği yaklaşım ekseninde; alan araştırması onu önceleyen kuramdan ayrı kabul edilmemiştir. Modern toplumsallaşmayı belli bir yönelimde tutan aracı aygıtlar, özellikle kitle iletişimi örgütleri karşısında medya okuryazarlığının temel bileşenleri olan eleştirelliği ve okuryazarlığı konumlandıran kuramsal çatıyı önermek bu çalışmanın öncelikli amacıdır. Bu noktadan sonra, iletişim etnografyasına bağlı araştırmanın sağladığı bulgularla kuramsal çerçeve sınamıştır.

Alan Araştırmasının Amacı ve Önemi

Alan araştırması, yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme soruları yardımıyla, ergen yaş aralığındaki lise öğrencilerinin medyayı ve toplumu hangi yönelim içinde algıladığını açıklamayı amaçlamıştır. Dolayısıyla, eleştirel medya okuryazarlığının kuramsal çerçevesini önermesi; daha sonra bu çerçevenin uygulamadaki durumunu sınamaya yönelik bulgular sunması çalışmayı önemli kılmaktadır.

Kuramsal çerçeve temelinde, bireylerin medyayı ve toplumu anlamlandırması açısından belirleyici olduğu kabul edilen yönelimler sistem ve yaşam-dünyasıdır. Bunlar, içinde yaşanan dünyayı tanımlarken, bireylerin olgulara değer ve eylemlere anlam vermesini sağlamaktadır. Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme soruları, kavramların katılımcının zihninde oluşturduğu şemaların anlaşılmasına yöneliktir. Bu durum, katılımcıların kullandığı yüklem/edimlerin uyduğu eylem modelinin belirlenmesiyle mümkündür. Böylece, Kant’dan Habermas’a uzanan çizgide, dil ve toplumsallaşma arasındaki bağlantı, çalışmanın kendi yaklaşımı içinde açıklanmaktadır.

Araştırma, eleştirel medya okuryazarlığı olgusunun işleyişini, onu destekleyen ya da baskılayan öğeleri, katılımcıların toplumsal yaşamda deneyimledikleri koşulları göz önünde

tutarak irdelemeyi amaçlamıştır. Böylece araştırma bulguları, eleştirel medya okuryazarı bireyin toplum içinde var olabilme koşullarını ortaya koymuştur. Katılımcıların ilköğretim aşamasında medya okuryazarlığı dersi almış ya da almamış olmaları söz konusu koşullar arasındadır. Bu eksende, öncelikle Türkiye’de uygulanabilecek bir eğitim çerçevesi ve eğitimci profili önermek çalışmanın diğer amaçlarıdır. Yüzlerce saati bulan görüşme kaydı gibi büyük hacimli nitel bulguların yönelimler halinde özetlenmesi ise, gelecekteki nitel araştırmalarda kullanılabilecek yöntemsel bir yaklaşım sunmaktadır.

Soruların Genel Çerçevesi, Bulguların Sistematik Özetlenmesi ve Yorumlama

Araştırma soruları, medyadaki şemaların ve edimlerin/argümanların; ayrıca, sistemin egemenliğindeki modern toplumda rastlanan eylem ve ilişkilerin sorgulanmasına yöneliktir. Öğrencilerin, kendi benimsedikleri içsel ifadeleri seslendirmelerine; böylece, modern toplumsallaşma içinde algısal konumlarını ortaya koymalarına çaba gösterilmiştir.

Altmış adet yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme sorusu, farklı özellikler içeren 6 liseden 24 erkek ve 24 kız öğrenciye uygulanmıştır. Öğrencilerin birinci sınıfta olmasına özen gösterilmiştir. Bunların yarısı ilköğretimde (genelde sekizinci sınıfta) dersi almış ve gözlem grubunu oluşturmuştur. Öğrencilerin, demografik değişkenleri denilebilecek koşulları belirleyen kısa sorular görüşmelerin başında ve ilköğretim seçmeli medya okuryazarlığı dersi almış öğrencilere yönelik beş soru görüşmelerin sonunda sorulmuştur. Bazı öğrenciler tüm soruları yanıtlamadığı için, alanda kaydedilen yanıt sayısı 3454’tür.

Araştırma nicel temsil yeterliğinden çok; toplumsal bir olgunun işleyiş koşullarını ve gelişim olanaklarını belirlemek; böylece, geç-modernlik aşamasında eleştirel medya okuryazarı ideal tipini betimlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, altmış açık uçlu soru, araştırmalarda uygulamak açısından yüklü görülebilir. Gelecekte, bu çalışmadaki sorulardan ve yanıtlarından yola çıkan daha basit bir çerçevede sorular kullanılabileceği gibi, farklı araştırma tasarımlarına bağlı olarak çoktan seçmeli sorular hazırlanabilir.

Denetim özelliklerine bağlı olarak, sürekli aynı derslikten öğrenci alınmasından ya da okul yönetimlerinin tercih ettiği öğrencilerin seçilmesinden kaçınılmıştır. Bu bağlamda; liselerin tipleri, medya okuryazarlığı dersi almak, cinsiyet ve yaş, kontrollü değişkenlerdir. Tarafsız seçim yapılmasına dikkat edilmiş ve diğer değişkenlerin öğrenciler arasındaki dağılımı, yapılan görüşmeler sırasında ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme süreci, tüm toplumları benzer kriz hallerini duyumsaması olarak anlaşılabilir. Bu durum, genel bir kuramsal çerçeve önermeye olanak vermektedir. Ancak, araştırma, kendine özgü özellikleri olan bir toplumun tek bir kentindeki sınırlı sayıdaki

katılımcıya uygulanabilmiştir. Tek bir araştırmacının tüm araştırma grubuyla çalışması bağlı kalınan denetim özelliklerinin uygulanması açısından karşılaşılan sınırlılıktır.

Soruların Yapılandırılması

Bilişsel gelişimin yetişkinlik öncesi döneminde, lise birinci sınıf öğrencisi ergenlerin, kolektif fayda-uzlaşma ve bireysel çıkarıcılık-çatışma arasındaki seçimi henüz, kesin anlamda yapmış olması beklenemez. Bu bağlamda, yaşanan gerçekliğe dışarıdan bakan kolektif tözün bireysel temsilcileri olabilirler. Yöneltilen yarı-yapılandırılmış soruların temeli olarak, araştırma soruları üç ana madde çevresinde toplanmaktadır.

- 1- Ergen öğrencilerin, genel olarak örgütlü iletişime ve sistem yönelimli toplumsallaşmaya yönelik algısı nasıldır? Toplumsal gerçekliğin yansımaları karşısında, farklı yordamlar önerme yetkinlikleri ne düzeydedir?
- 2- Araştırmada irdelenen olgular bağlamında, öğrencilerin eleştirel medya okuryazarlığı düzeylerine etki eden toplumsal koşullar nelerdir?
- 3- Farklı düzeyler halindeki eleştirel medya okuryazarlığı yetkinlikleri modern toplum içinde nasıl gözlemlenir? Sistem süreçlerine direnebilmiş yaşam-dünyası parçalarının, medyalaşma eksenindeki toplumsallaşmayı ayırt etme ve bunları konumlandırma yordamları nelerdir/nasıl ifade edilmektedir?
- 4- Farklı toplumsal koşulları deneyimleyen öğrencilerin, medya metinlerine yönelik eşzamanlı ve artzamanlı algısı; ayrıca, metinlerdeki şema ve argümanları eleştirel çözümlenme becerileri nasıldır? İlköğretim seçmeli medya okuryazarlığı dersini almış olmanın, eleştirel medya okuryazarlığı düzeylerine etkisi ne yöndedir?

Çalışmada, eleştirel medya okuryazarlığının, bir arada işleyen katmanlar ve bunların içerdiği yetiler temelinde gözleneceği düşünülmüştür. Bu bağlamda, maksatlı (purposive) olarak çıkara yönelik kullanılacak beceri (skill) kavramı yerine, içselleştirilmiş yetileri ve bilinç durumunu karşılayan yetkinlik (competence) temel alınmıştır. Yetkinliklerin dilin etkin kullanımıyla birlikte gözlenmesi (performance) ise, yönelime bağlı beceri olarak kabul edilmiş ve aynı yönelim içindeki farklılıkları açıklamakta kullanılmıştır.

Göreceliğe Karşı Genel Geçer Ölçütler

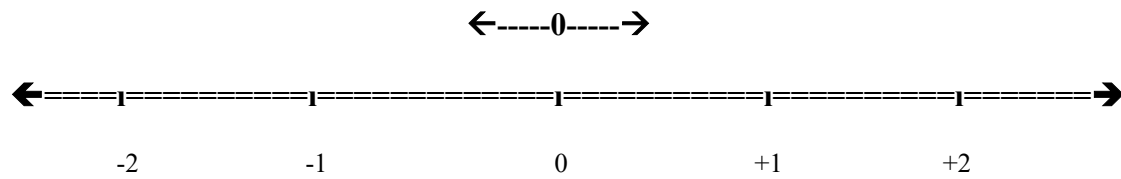
İletişim etnografyası ve sosyolinguistik araştırmalarında egemen yaklaşım, bireysel ifadelerin mutlak görecelik ekseninde değerlendirilmesi ve sistemin yaşam-dünyasına eşitlenmesi bağlamında özetlenebilir. Bu çalışmada ise, katılımcıların kullandığı ifadelerin modern toplumsallaşmaya biçim veren yönelimler ekseninde oluştuğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla, görüşme sırasında alınan yanıtlar, her bireyin kendi sübjektif gerçekliği içinde

sunduğu bağımsız birimler değildir; toplumsallaşma sırasındaki etkileşimler ve içsel müzakereler ortak duyumsanan süreçlerdir.

Modern toplumsallaşmanın, çıkarıcı-maksatlı iletişimini ve eylemlerini doğallaştıran ya da olması gereken biçiminde algılayan ergenlerin yanıtları, medyalaşmanın göstergesi olarak sistem yönelimli kabul edilmiştir. Katılımcılar, araçsal akla göre inşa edilmiş şemaları benimseyebilir ve araçsal akla uygun, çıkara dönük-çatışmacı edimleri onaylayabilir. Katılımcılar, toplumda ya da medyada gözledikleri araçsal akla yine sistem yönelimi içinde alternatif de sunabilir. Buna karşın, sistem şemalarını iletişimsel akılcılık ekseninde çözümleme ve uzlaşmaya-kalıcı faydaya dönük edimleri önerme çerçevesindeki yönelimin benimsenmesi mümkündür. Yaşam-dünyası yönelimi, temel toplumsal yapıların ve iletişimin karşılıklı anlama edimi ve uzlaşma ekseninde algılanması; diğer toplumsal yapıların durumunun da buna göre değerlendirilmesi biçiminde gözlenmektedir. Bu bağlamda, çıkara ya da stratejik kandırmaya yönelik metinlerin ve bunları üreten medyanın sorgulanması beklenmelidir.

Katılımcı ifadelerini yorumlamak için, nitel çözümleme temeldir; ancak, binlerce yanıtın özetlenmesi ve toplumsal değişkenlere göre aralarındaki farklılıkların açıklanması amacıyla ifadeler kodlanmıştır. Sistem yönelimli yanıtlar negatif (-1 ve -2), uzlaşmacı-iletişimsel akılcılığı gösteren yanıtlar pozitif (+1 ve +2) olarak özetlenmiştir. Tüm düzeylerdeki sorular için, tutarlı yanıt verememe ya da iki yönelim arasında kalma durumu, belirsiz (0) olarak işaretlenmiştir.

Görüşmeler tamamlandıktan sonra her bir katılımcının, üç ayrı düzeydeki sorular için verdiği yanıtların değerleri toplanarak düzeylerdeki toplam yönelimleri elde edilmiştir. Her düzeyde alınabilecek en çok negatif ve pozitif puana göre belirlenen aralıklar ise, herhangi bir katılımcının toplam puanı ekseninde, onun konumunu vermiştir.

Şekil 2. Ölçek ve Eksen

Soruların içerdiği kavramlar, katılımcının benimsediği şemayla, iletişim medyasında ve medyalaşmış toplumsal yaşamda kullanılan başat şemaları karşılaştırmak için Freire'nin (2005) *generative themes* yaklaşımından esinlenerek seçilmiştir. Bilişsel gelişim boyunca önemli olan bu kavramlar önceden belirlenmiş; daha sonra özel Atayurt Okullarında gerçekleştirilen ön araştırma yardımıyla sorulara son biçimi verilmiştir. Yönelimler, temelde Noam Chomsky'nin (2014) *generative grammar* bağlamında betimlediği ana dil yetkinliği yardımıyla

gözlenmektedir. Ancak, dilin kullanımındaki mantıksal yönelimlerin ayırt edilmesi düşüncesi Chomsky'nin yaklaşımından farklıdır. Habermas'ın (1979) *biçimsel edimibilim* (formel pragmatik) yöntemi, uzlaşmacı ve çatışmacı eylem yönelimlerini karşılaştırmak için daha uygundur.

Eleştirel medya okuryazarlığının birinci düzey yetkinliklerini betimleyen sorular, yakın çevre ve temel toplumsallaşma çerçevesinde gözlenen ilişkileri/iletişimi konu edinmekte; katılımcıların bu çerçevede sorgulama yetisini betimlemeyi amaçlamaktadır. *Algıdaki Temel Şemalar, Bilişsel Gelişim ve Apriori Yetiler* adı verilen düzeydeki yanıtlar, nitel olarak çözümlendikten sonra, *Ben Merkezilikten Uzaklaşma Ölçeği* üzerinde konumlandırılmıştır.

Birinci düzey için belirlenen yarı-yapılandırılmış on soru, sayıca diğer düzeylerdeki sorulardan azdır. Kuramsal aşamada eleştirel medya okuryazarlığı, sistem etkisinde gelişen süreçlerin ve medyalanmış iletişimin sorgulanması temelinde kabul edilmiştir. Birinci düzey ise, katılımcıların dolayimsız ilişki kurma yetkinlikleri ve temel toplumsallaşmayla doğrudan ilişkilidir. Bu durum, ağırlığı asıl betimlenen olguya vermeye engel olabilir ve çalışmayı tümüyle antropoloji alanına kaydırabilir. Ayrıca, tüm katılımcıların tartışmaksızın temel toplumsal ilişkiler çerçevesinde algılayacağı kavramlar fazla değildir. Kaldı ki, birinci düzey sorularda kullanılan kavramlar, sistem yönelimli iletişim süreçleri nedeniyle medyada sıkça yer almaktadır. Dolayısıyla, bu kavramlar iki ve üçüncü düzey sorularda tekrar kullanılmak zorundadır.

Toplumsallaşmaya ve İletişim Medyasına Karşı Temel Farkındalık olarak kabul edilen ikinci düzeyde yirmi beş soruya yer verilmiştir. Soruların yanıtları, *Edilgenlik-Medyalaşma X Etkenlik-Özgürleşme* ölçeği üzerinden kodlanmıştır. Bu düzeyde yer alan yirmi beş soru, topluma ve iletişim medyasına yönelik soruların yanı sıra, araştırmada kullanılan haber metniyle ilişkili soruları içermektedir.²Araştırmanın genelinde olduğu gibi, ikinci düzeydeki sorular da iletişimin ve eylemlerin amacını sorgulamayı; ayrıca, katılımcıya göre, kendisine ne kazandırdığını/onun için ne ifade ettiğini bulmayı amaçlamıştır. Bu düzeydeki yetiler daha çok, eşzamanlı eleştireliliğe dayalıdır.

İkinci düzeyde, katılımcıların medyanın yapısına yönelik farkındalıklarını anlamaya dönük bazı sorulara da yer verilmiştir. Ancak sistemin, araçsal aklın pratikleri ve eylemlerine göre eleştirilmesi, bunlara karşı praksisin ortaya çıkarılması için gereklidir. Bu nedenle, üçüncü düzeydeki sorular, medyanın metinleri neden ürettiğini ve bunları alımlayan bir toplumun nasıl

² <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/adanada-valilik-bahcesinde-intihar-girisimi-20604649>. Erişim: 08.03.2016

olacağını irdelemeye dönüktür. Dolayısıyla katılımcıların, araştırmada okutulan haber metninin ötesine geçmesi, medyada yayınlanan mesajların/metinlerin dünyasını düşünmeleri istenmiştir. Ayrıca, anaakım metinler karşısında kendi haberlerini/hikâyelerini hayal etmeleri istenmiştir.

Medya, Sistem Şemaları ve Argümanlar Karşısında Artzamanlı Algı olarak adlandırılan üçüncü düzeyde, yanıtların gösterdiği yetkinlik ve becerilerin konumlandırılması, *Sömürgeleşme X Eleştirel Özne* ölçeği üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yanıtlar çerçevesinde *sömürgeleşme* konumu, medyalaşmış ve sistem tarafından parçalanmış algısal dünyayı; *eleştirel özne* konumu ise sisteme karşı direnen, uzlaşma ve kalıcılığı tanımlamaya uygun anlamlar dünyası olarak betimlenebilir.

Katılımcıların Toplam Yönelimleri ve Toplumsal Koşullar

Görüşmeler tamamlandıktan sonra her bir katılımcının her soruya verdiği yanıt, içerdiği argümanların yönüne ve kullandığı kavramların, sistem şemaları karşısındaki anlamına/bağlantılarına göre yorumlanmıştır. Daha sonra her sorunun yanıtı yönüne ve ifadenin kararlılığına göre bir puana çevrilip kodlanmıştır. Böylece katılımcıların eleştirel medya okuryazarlığının farklı düzeylerindeki toplam puanları bulunmuştur. Nitel yorumlamaya bağlı sonucun özetlenmesine dönük bu uygulama sonucunda, toplam yönelim grupları belirlenmiş ve katılımcıların deneyimlediği sosyal koşulların etkisi ekseninde değerlendirme yapılmıştır. Her katılımcının farklı düzeylerdeki puanları toplanarak genel bir eleştirel medya okuryazarlığı derecesi de hesaplanmıştır; ancak, yönelimlerin farklı düzeyler için ayrı değerlendirilmesi, çalışmanın nitel karakterine bağlı kalmak açısından daha anlamlıdır.

Medya Okuryazarlığı Dersi ve Eğitim Geçmişi

Lise öğrencilerinin ortaöğretimde seçmeli medya okuryazarlığı dersi almış olmaları, yanıtlarla betimlenen yetkinliklerin her üç düzeyine de olumlu ancak, zayıf bir katkı yapmaktadır. Söz konusu olumlu etki, özellikle ikinci düzey için daha fazladır. Bu durumda, medya okuryazarlığı dersinin, eşzamanlı/metin temelli eleştirelliğe katkısının görece kolay gözlenebildiğini ortaya koymaktadır. İzlenenin yapısı ve bürokrasinin, kontrol altında bir eleştirelliğe katlanabilen tavrı ekseninde bu sonuç şaşırtıcı değildir. Araştırmanın karşılaştığı güçlük ise, medya okuryazarlığı dersini almış görünenlerin çoğunun, gerçekte almamış olmasıdır. Genelde bu öğrenciler, kendilerini dersi almış olarak tanımlama noktasında da gönülsüzdür. Dolayısıyla, izleneye bağlı konuları birkaç hafta işlemiş; bunun dışında medya üzerine tartışmış öğrenciler dersi aldı kabul edilmiştir. Dersin katkısının, daha çok derslikteki serbest tartışmalardan ve öğrencilerin, konu hakkında düşünmek için uygun koşul bulmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Eğitim görülen lise türü, araştırma grubunu seerirken bağımsız değişken işlevi görmüştür. Ancak, bulguların yorumlanması açısından, bu değişkeni bağımsız kabul etmek tutarlı olmayabilir. Öğrencinin başarısı ve kayıt yaptırdığı/yaptırabildiği lise, büyük ölçüde içinde bulunduğu toplumsal koşulların ve aile yapısının sonucudur. Bu bağlamda, eğitim görülen lise genelde eğitim başarısı geçmişi için de göstergedir. Eğitim başarısı, eleştirel medya okuryazarlığının her üç düzeyinde, katılımcıların yanıtlarına medya okuryazarlığı dersinden daha fazla olumlu katkı yapmıştır. Dolayısıyla, toplam yönelim grupları arasında Fen Lisesi-Anadolu Lisesi-yeni kurulmuş Anadolu Lisesi ğrencileri biçiminde bir sıralama gözlenmiştir. İmam-hatip ve endüstri meslek lisesi öğrencileri arasında anlamlı farklılık yoktur; ancak, her iki okul türünün Anadolu Lisesi dersliklerindeki öğrenciler, diğerlerine göre biraz daha fazla pozitif yönelim gösterebilmiştir. Sınav/eleme gerekmeden kayıt yaptırılan ve kentın periferisinde yer alan düz lisenin öğrencileri ise, diğer koşullara bağlı ayrıksı durumlar hariç, sonda yer almaya eğilimlidir.

Herhangi bir araştırmada, katılımcıların ilk ayırt edilebin ve değerlendirilmesi anlamlı bulunan farklılığı cinsiyetleridir. Bu kategori ekseninde, her üç düzeyde de kızlardan yana az da olsa olumlu farklılık gözlenmiştir. Öte yandan ergen kızlardan yana bu farklılığın nedeni, bedensel ve olasılıkla zihinsel açıdan, erkeklere göre daha önce gelişmeleri olabilir. Bedensel açıdan hızlı gelişmiş erkek öğrenciler söz konusu olduğunda, cinsiyetler arasındaki farkı gözlemek daha zordur. Ayrıca, ikinci düzey sorularında, medyadaki kadın temsiline ve buna bağlı eşişsizliklere karşı daha hızlı eleştirel tutum almaları, kızların metin temelli eleştirellikte ne geçmesinde etkili olmuştur.

Aile: Hane Halkı Geliri ve Yoksulluk

Katılımcıların seçimi gelire göre yapılmadığı için, dört grup halinde incelenen bu kategoride her gelir düzeyinde yer alan katılımcı sayısı farklıdır. Dolayısıyla, farklı gelir düzeyleri içindeki eleştirel medya okuryazarlığı toplam yönelim gruplarının dağılımı belirlenmiş ve aralarındaki farklılıklar, gelirin etkisini değerlendirmeyi sağlamıştır.

Görüşmeler sırasında katılımcıların genelde yaklaşık gelir belirtebildiği, ailenin geçim durumunu nitel olarak ifade etmeyi tercih ettikleri görülmüştür. Bu bağlamda, asgari ücretin iki katından daha az (kabaca %50 fazlası) bir gelir, “rahat” geçim düzeyi olarak algılanmaktadır. Rahat geçim için yeterli algılanan gelirin katkısı en fazla eleştirel medya okuryazarlığının birinci düzeyinde fark edilmektedir. İkinici ve üçüncü düzeyler çerçevesinde de gelirin olumlu etkisi gözlenmiştir

Hane halkı gelirindeki artışın, eleştirel medya okuryazarlığın tüm düzeylerinde etkisi olumludur. Öte yandan bu etki doğrusal değildir. Belli bir noktadan sonra gelir artışının olumlu

katkısı yoktur. Ayrık bir durum olarak çok yüksek gelirin, eleştirel medya okuryazarlığı düzeylerine olumlu/olumsuz katkısı belirsizdir.

Gelirin azalmasıyla, öğrencilerin sistem şemalarına direnmesi ya da pozitif yönelimli argüman üretmesi durumu azalmaktadır. Ancak, gelirin düşmesiyle öğrencilerin verdiği yanıtların yönü arasındaki ilişki de doğrusal değildir. Ailesi asgari ücretli katılımcıların tüm düzeylerde toplam yönelimleri daha düşük olmaya eğilimlidir. Medyanın toplumsal işlevi ve toplumun geleceği gibi konulara değinen üçüncü düzeydeki yanıtları ise, sistem yönelimli/negatif olmaya eğilimlidir. Öte yandan, aile geliri çok düşük ya da düzensiz olan katılımcıların (askeri ücretin altı ya da işsizlik) yönelimi yeniden pozitive yaklaşmıştır. Söz konusu katılımcıların kullandığı ifadeler sistem yönelimli/negatif değildir; ancak, yönelim belirsizliği göstermektedir. Bir başka deyişle bu katılımcılar düzgün ifade kurma ve düşüncesini açıklama noktasında zorlanmıştır.

Ebeveynlerin Birbiriyle İlişkisi ve Akrabalık

Ebeveynlerin boşanmış, ayrı ya da birisinin ölmüş olması eleştirel medya okuryazarlığının tüm düzeylerini; ancak, en fazla birinci düzeydeki yetkinlikleri olumsuz etkilemektedir. Akrabalarla dayanışmacı ve sağlıklı ilişkiler kurulması; ayrıca, bir önceki kuşağın aynı evde yaşaması, ebeveynlerin birlikte/geçimli olmasıyla benzer etki göstermektedir. Bu durum, yaşam-dünyasının temelindeki ilişkilerin bütünlüklü kalmasının eleştireliliğe katkısı bağlamında kuramsal kabullerle uyumludur. Ebeveynlerin birlikte ancak, şiddetli geçimsizlik içinde olması ise boşanmaya oranla daha etkili ve olumsuz bir faktördür. Ebeveynleri ayrı olduğu halde akrabalarıyla dayanışma içinde olan ergenler, ebeveynleri boşanmış olan diğerlerine göre daha fazla pozitif yönelimli yanıt vermiştir.

Aile yapısı, gelir ve eğitim, olasılıkla temel şemalara güveni ve özgüveni desteklemekte; bilişsel baskılanma ve medyalaşmaya karşı direniş sağlamaktadır. Nitel çözümleme bağlamında, aile koşulları olumlu katılımcıların, dostluk ve arkadaşlık kavramlarına yaklaşımı da sistemin çıkara dönük tanımlarını reddetmeye dönüktür.

Ebeveyn Eğitim Düzeyi ve Aile Kökeni

Katılımcıların anne ve babalarının eğitim düzeyi, eleştirel medya okuryazarlığı yetkinlikleriyle olumlu ilişki göstermektedir. Anne ve babanın birlikte irdelenen eğitim düzeyi altı grup oluşturmuştur. Ebeveynleri benzer eğitim düzeyine sahip katılımcıların yanıtları arasındaki yönelim farklılıklarının ise, bir önceki kuşağın (büyük ebeveynlerin) eğitim düzeyiyle açıklanabildiği görülmüştür. Büyük ebeveynlerin eğitim düzeyi ise, kırsal ya da kent kökenli olmayla ilişkili çıkmıştır. Anne ve babanın eğitim düzeyinin, katılımcıların birinci ve üçüncü düzeydeki toplam yönelim puanına katkısı daha belirgindir. Büyük ebeveynlerin kent

kökenli; dolayısıyla, eğitilmiş olması ise, her üç düzeyde önemli fark yaratmaktadır. Kırsal köken söz konusu olduğunda da, olumsuz etki belirgindir. Ailenin, köyden kente göç etmiş olması ve düşük eğitim düzeyi, yaşam dünyasını parçalamakta; bu ise, sistem karşısında direniş olanağını sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda, kent soylu aileler sistem süreçlerine karşı daha donanımlı olabilir.

Toplumsal Roller, Din ve Gelenek

Bulguların çözümlenmesi çerçevesinde, katılımcıların kendi ifadeleri bağlamında, medyadan seçilmiş rol modellerin ve dini yönelimin eleştirel medya okuryazarlığı yetkinlikleriyle ilişkisi değerlendirilmiştir. Dini tercihinde çevrenin etkisinin belirleyici olmadığını savunan ya da tercihinin özgür olarak algılayan ergenlerin, özellikle birinci ve üçüncü düzeylerde, eleştirel medya okuryazarlığı toplam yönelim puanları, diğer toplumsal koşulları benzeşen katılımcılardan yüksektir. Bu bağlamda, durumunu baskı altında dindarlığa yönelmiş/yöneltilmiş olarak ifade eden ergenlerin yönelim puanları düşmektedir. Dinin kendisi için önemli olmadığını/din konusunda düşünmediğini belirten katılımcıların ise, söz konusu tercihiyle, eleştirel medya okuryazarlığı yetkinlikleri arasındaki ilişki çok azdır ya da gözlemlenebilir düzeyde değildir.

İmal edilmiş medyatik şöhretler popüler futbolcu, manken, müzik icracısı ve oyuncularını olarak kabul edilmiştir. Bu tür kişilerden söz ederek, model aldığı ortaya koyan öğrencilerin, bunlarla imgesel bir bağ kurduğu; bir başka deyişle yaşam-dünyasına soktuğu görülmüştür. Medyatik/magazinel şöhretleri model almayan ergenlerin ise, tüm düzeylerde toplam yönelim puanları, benzer koşullarda olup şöhretleri model alanlara göre yüksektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’de medya okuryazarlığı eğitimi uygulamanın katkısı beklenenden uzaktır; ancak, böyle bir dersin varlığının hiç yoktan iyi olduğu savunulabilir. Seçmeli medya okuryazarlığı almış kabul edilebilecek öğrencilere derse yönelik görüşleri sorulduğunda, derisi yürüten eğitimcilerin konu hakkındaki yetersizliği ilk şikâyet konusu olarak dikkat çekmiştir. Öğrenciler, ele alınan konular kadar tartışılmasına izin verilen soruların da sınırlandırıldığını düşünmektedir. Tüm ergenlerin, dersin iletişim fakültesi mezunları tarafından yürütülmesi düşüncesini çeşitli sözcüklerle ve ısrarlı biçimde ifade etmeleri ise, alandan elde edilen ilginç bir bulgudur.

İletişimsel akıl, tüm toplumsal pratiklerin her zaman yeniden müzakere edilebilir olmasını; bu müzakerekelerin ise, düşünme öncesi olarak algılanan ya da uzlaşıyla kabul edilmiş ölçütler temelinde sürdürülmesini gerektirir. Bir başka deyişle, toplumsal yaşamın her aşamasında dünyayı eleştirel okuyan bir bilinç hali gereklidir. Bu ise, geç-modern toplumların

şeyleşmiş bilincinin büyük ölçüde zıddıdır ve medyalaşma yoluyla giderek daha da parçalanmış yaşam-dünyalarının yeniden bütünleşmesine gerek duyulmaktadır. Dünyayı/kültürü/siyasal olanı artzamanlı okuma çerçevesindeki eleştirel medya okuryazarlığı yetkinliklerine salt eğitim müfredatlarıyla ulaşmak olası değildir. Ancak, iyi yapılandırılmış eğitim programlarının büyük katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapıldığında, çoğu katılımcının deneyimlediği sorunun; sistem tarafından kuşatılmış yaşamları içinde alternatif bir yaşam tarzı/eylem modeli bulamamak olduğu görülmüştür. Önemli sayıda ergen, melankolik ve rasyonellikten uzaklaşan- imgesel bir dünyaya sığınma eğiliminin işaretlerini vermiştir. Alışıldık kurumların görevini yapamadığı bir toplumda, yeni medyanın sağladığı çevrim içi seçenekler, söz konusu imgesel dünyaların sınırlarını genişletmeyi vadediyor olabilir. Sonuç olarak, sistemin ulusal çapta sunduğu seçeneklerin yetersizliği karşısında, küresel merkezlerden yayılan sistem pratikleri giderek çekici hale gelmekte; ancak, bunların “başkalarının gerçeği “olduğunu düşünen gençler, çözümleyemedikleri bir yaşam karşısında, umutsuzluk ya da toplumsal sorunlara karşı kayıtsızlık göstermektedir.

Eleştirel medya okuryazarlığı karşısında olumsuz işleyen tüm toplumsal koşullar, medyalaşma karşısında sorgulayıcı bilincin ve direniş olanağının baskılanmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla ve anlamaya dönük iletişimin yerine, medyanın ürettiği temsil ve metinleri -ya da medyalaşmış iletişimi- koymak sorunlu bir duruma işaret etmektedir. Bu durum, algısal dünyanın medyalaşmasının ve parçalanarak sistem tarafından kolonize edilmesinin/sömürülmesinin önemli bir ögesidir. Örneğin, şöhretlerle kurduğu tek yönlü- imgesel iletişimi, yaşam dünyası temelli iletişimin yerine koyan/koyan zorunda kalan ergenlerin, eleştirel düşünme eğilimleri gerilemektedir. Eleştirel medya okuryazarlığı düzeylerini oluşturan yetkinlikler açısından öne geçen ergenler ise aile yapısı, hane geliri, akrabalık ilişkileri, eğitim başarısı, ebeveynlerin eğitim düzeyi ve kentsoyluluk gibi değişkenler bağlamında olumlu koşullar deneyimlemektedir. Milli eğitime bağlı okullarda sınırlı ve çekinceli bir çerçevede uygulanmış olsa da, medya okuryazarlığı eğitimi -ve dersliklerdeki serbest tartışmaların medya üzerine düşünmeyi sağlaması-, incelenen yetkinlikleri destekleyen diğer faktörlerdir. Dolayısıyla ders, olumsuz koşullar deneyimleyen öğrencilere, bilişsel gelişimleri için destek sağlamaktadır.

Modern çağ boyunca, ekonomik ve politik alanda yaşanan krizler ekseninde değişiklik gösteren sistem stratejilerinin ortak karakteri, araçsal akılcılıktır. Farklı dönemlerdeki stratejilerin genel niteliği ise; kelime karşılığı, zamana ait olma ya da zamanın gerektirdiği değişiklikleri yapabilmek olan modernlik kavramını, araçsalcılığa uygun anlamlar ve

bağlantılarla sınırlı tutmaktır. Değişiklik yapabilme yetisi, insan bilgisinin parçası olduğu için, söz konusu çerçeve, eleştiri ve akıl yürütmeye ilgili tüm edimleri de sert bir belirlenimciliğe hapsedmiştir. Herhangi bir yayın/medya içeriği, genel bağlam içinde değerlendirildiğinde, ‘özgür’ ‘tüketicilere’ sunulan seçeneklerin aslında sınırlı olduğu ve farklı seçeneklerin dışlandığı görülebilir. Süreç açısından medyalaşmış iletişimin rolü merkezidir. Buna bağlı olarak modern yaşam, örgütlenme biçimi, davranış modeli ve algılamaya dönük kalıplar olarak sunulan çok sayıda şemaya dayanmaktadır. Ancak, modern toplumsal yaşamda yeniden yapılandırılmış birçok kavram, daha derinde, içsel/itibari anlamlar taşımaktadır. Bunlar, insan usunun (önemsenmeyen yönünün), bireysel çıkar ve araçsal fayda üretimi dışındaki alanlara da ilgi duymasının ürünüdür.

Artzamanlı-kalıcı faydayı tanımlama, uzlaşa ve kolektif açıdan iyi olana yönelik tercihleri önerme çerçevesindeki anlamlar, genelde modernlik öncesinden kalmıştır. Ancak bu durum, eskinin yeniye direnmesi ya da modernin-gelenekselle çatışması gibi, bizzat modernliğin ürettiği yaklaşımların basitliği içinde açıklanamaz. Araçsal akıl, önceki çağlarda üretilmiş olanlara benzer nitelikte anlamlar geliştirememiştir. Sorun, modernlik adını alan sistemin önceliğinin, insan usunun gerek duyduğu anlamları üretmek değil; anlamlar üzerinden insan usunu bir araç biçiminde kullanmak olmasıdır. Sistemin bakış açısıyla kültür, iletişim, bilim ve eğitim, araçsal fayda üretimini ya da hiyerarşik güç ilişkilerini korumayı sağlayan aygıtlardır. Buna karşın, dünyayı çözümlenmek amacıyla, değişim değerinin ya da araçsal faydanın ötesine ulaşma eğilimi, sadece kapsamlı eleştirinin, felsefenin, sanatın ve bilimin değil; aynı zamanda, uzlaşa, meşruluk ve sorumluluk temelindeki ilk toplumsallaşmanın da öncülüdür. Buna bağlı olarak, insan varoluşunun ve toplumun temelindeki tözle ya da kendi temeliyle çatışan modern sistem, sürekli kriz üretmekte; sorunu betimlemeye dönük çabalar ise genelde, marjinal olarak çerçevelenmektedir. Verili durum karşısında, olması gerekeni aramaya yönelik tüm yordamlar gibi, eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi de bu çerçevelenmenin nesnesi olarak baskı altında kalmıştır.

Eleştirel medya okuryazarlığı toplumsal bir avantajdır. Bu avantajı kullanmanın gerekli ve insani olduğunu anlatabilmek olasıdır. Ancak, eğitim kurumlarının bürokratik karakteriyle, toplumsal ilerleme düşüncesi çatışmakta ve sistemi değiştirmek gibi ‘zararlı arzulara’ kapılmayan kontrollü bir eleştirelilik amaçlanmaktadır. Öte yandan, her insanda bulunan eğilimlere bağlı olarak eleştirel düşünmeye yönelen öğrencilerin, sistemi sorgulaması sadece gerekli değil, aynı zamanda toplumsal ölçekte yararlıdır.

Kaynakça

- ALTHUSSER, L. ve BALIBAR, E. (2009). *Reading Capital*. (İng. Çev. B. Brewster). New York: Verso-New Left Books.
- BELTING, H. (2012). *Floransa ve Bağdat: Doğu'da ve Batı'da bakışın tarihi*. (Çev.Z. A. Yılmaz). İstanbul. KÜY Yayınları.
- BRAGG, S. ve BUCKINGHAM, D. (2009). Too much too young? Young people, sexual media and learning. (Ed: F. Attwood) *Mainstreaming sex: The sexualization of Western culture*. Londra: I. B. Tauris, ss. 129–146.
- CHOMSKY, N. (2014). *Aspects of the theory of syntax*. Massachusetts: MIT Press
- FEDOROV, A. (2003). A Media education curriculum for teachers in the Mediterranean. *Media education and media literacy: Experts' opinions*. UNESCO: MENTOR. http://www.european-mediaculture.org/fileadmin/bibliothek/english/fedorov_experts/fedorov_experts.pdf (Erişim: 27.11.2018).
- FREIRE, P. (2005). *Education for critical consciousness*. New York: Continuum International Publishing.
- HABERMAS, J. (1979). What is universal pragmatics? *Communication and the evolution of society*. (Ed: T. McCarthy). Boston, MA: Beacon Press, ss. 1-68.
- HABERMAS, J. (1984a). *The Theory of communicative action: Reason and the rationalization of society, Vol.1*. (İng. Çev. T. McCarthy ve J. Habermas. Boston, MA: Beacon Press.
- HABERMAS, J. (1984b). *The Theory of communicative action: Lifeworld and system-A Critique of functionalist reason, Vol. 2*. (İng. Çev: T. McCarthy ve J. Habermas). Boston, MA: Beacon Press.
- HABERMAS, J. (1992). *The Structural transformation of the public sphere*. Cambridge: Polity Press.
- HABERMAS, J. (2011). “The Political” The rational meaning of a questionable inheritance of political theology (Ed: E. Mendiata ve J. Van Antwarpen). *The Power of religion in the public sphere*. New York, NY: Columbia University Press, ss. 15-34.
- HORKHEIMER, M. ve ADORNO, T. W. (2002) *Dialectic of Enlightenment: Philosophical fragments*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- de KADT, E. J. (1970). *Catholic radicals in Brasil*. London: Oxford University Press.
- KANT, I. (1988) *Logic*. (İng. Çev. R.S. Hartman ve W. Schwartz). New York: Dover Publications

KANT, I. (2001). Answering the question: What is enlightenment? (İng. Çev ve Ed: A. Wood ve T. K. Abbott). *Basic writings of Immanuel Kant*. Toronto: Random House Inc., 135-142.

KANT, I. (2012). *Groundwork of the metaphysics of morals-Cambridge texts in the history of philosophy* (Revised Edition). (İng. Çev. M. Gregor, J. Timmermann ve C. M. Korsgaard). New York: Cambridge University Press

LUKÁCS, G. (1999). *History & Class consciousness: Studies in Marxist dialectics*. (İng. Çev: R. Livingstone). Massachusetts, MA: MIT Press.

MEGILL, A. (2012). *Aşırılığın Peygamberleri*. (İng. Çev: T. Birkan) İstanbul: Say Yayınları

PIAGET, J. (2003). *The Psychology of intelligence*. London: Routledge.

PIAGET, J. ve INHELDER, B. (2000). *The Psychology of the child*. New York: Basic Books.

İnternet Kaynakları

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/adanada-valilik-bahcesinde-intihar-girisimi-20604649>.

Erişim: 08.03.2019